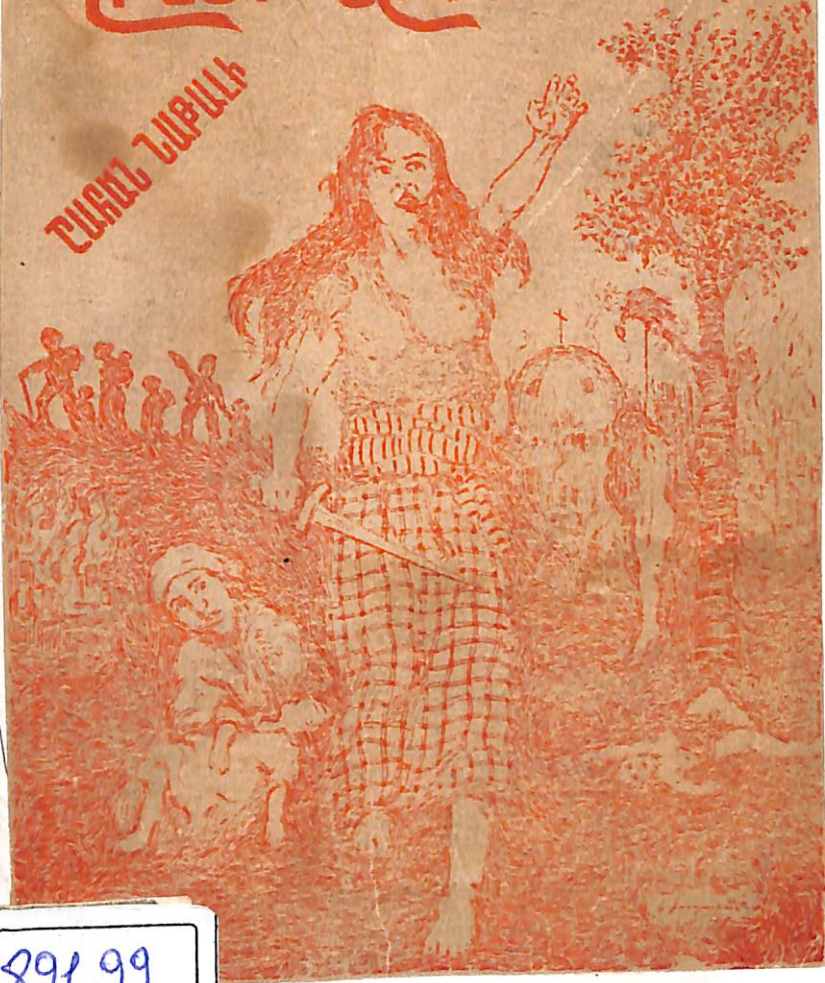

ԼՐԵԺԻ ԱՒԵՏԱՐԱՆ Բ.

ԸՆԴՈՒՆ ՆԱԹԻՆԻ

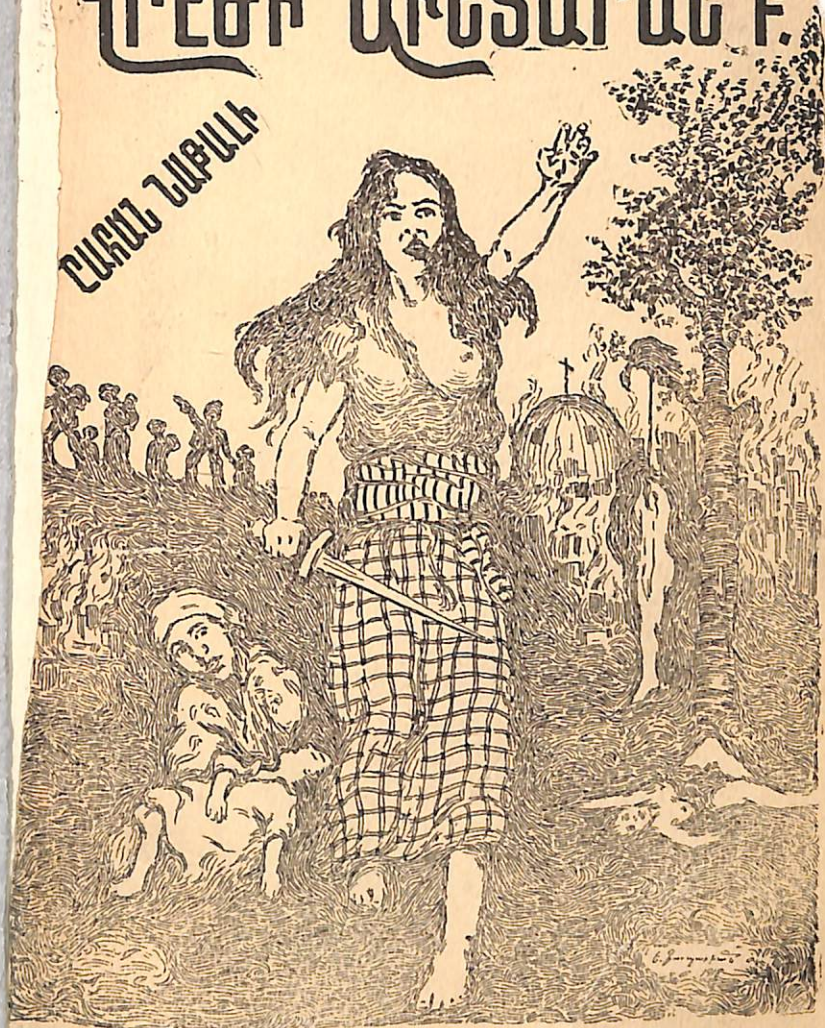
891.99

Զ-16

ՀԻՇԻ ԱՒԵՏԱՐԱՆ Բ.

ԸՆԴՈՆ ՆԱԲԱԼԻ

1/0 87

ՇԱՀԱՆ ՆԱԹԱԼԻ

ՎՐԷԺԻ ԱՒԵՏԱՐԱՆ

ԳԻՐՔ Բ.

(Գծագրւած պ. Ե. Գասպարեանէ)

Ն. Է. ՆԵՄԵՍԻՍԻ ԿԱՅ ՈՒՍՏԱՐՆԵՐԱՆ

ԲՕՍՏՁՆ. 1918

10.07.2013

Shahan Natalie

The Gospel of Rebenge

Book II

Illustrated by Mr. E. Kasbarian

1918

Boston, Mass.

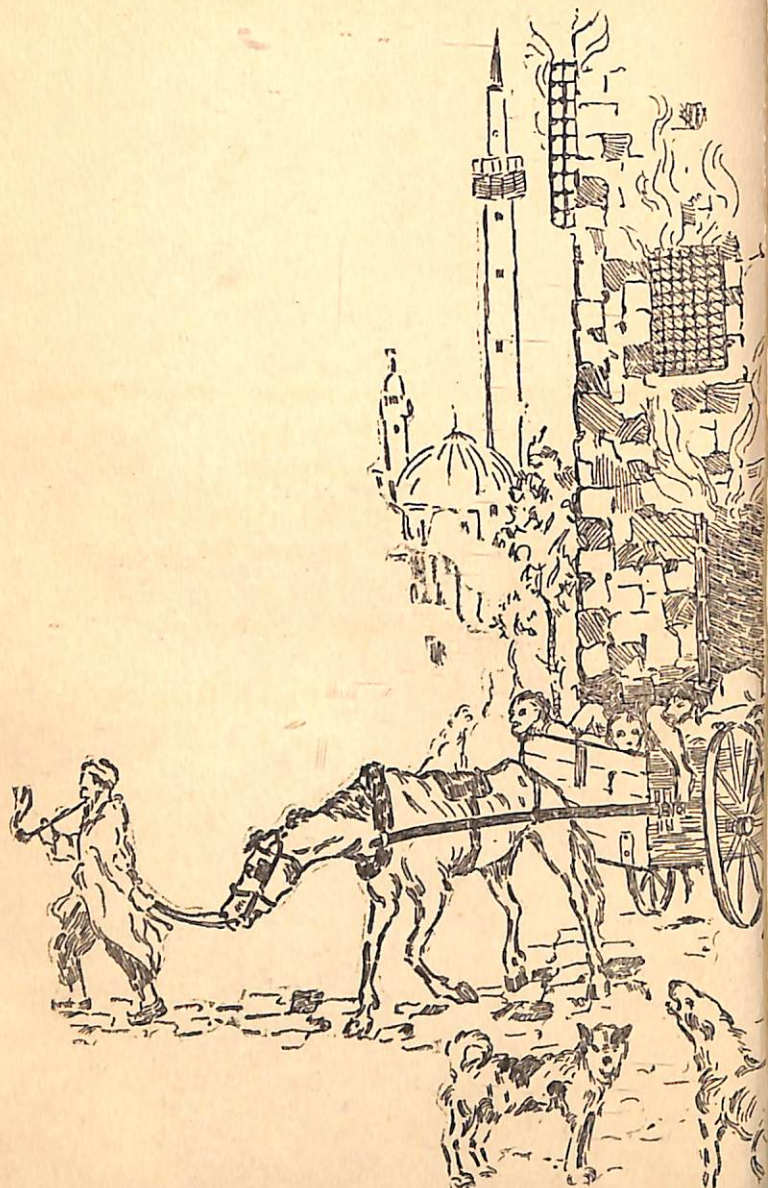
5309-2011

«Այսֆան չարիք քէ մտռանան մեր որդիք,

Թող ողջ աշխարհ կարդայ հային նախատինք» :

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

Համբային վըրայ, միացող բանտէն դէպի աղբանոց,
Աղբի հին կառք մը անհուններով լի
Կը քաշէ կաղ ձին ծեր մուսանիրին...
— Բանտը գոհարան, աղբնոցն գերեզման—
Ու նեններահոտ ծուխերն կը պատմեն արար ա-
հին
Պատմութիւն մը, որ մարդն է ստեղծեր...

ՎՐԷԺԻ ԱԻԵՏԱՐԱՆ

Գ Ի Ր Ք Ա.

ԳԻՐՔ Բ.

ՀԱՅ ՈՐԲՈՒԹԻՒՆԸ

Ա՛խ, այս անիծեալ աչքերը ի՛նչպէս տեսան բոլորը
ու չկուրացան...
Ու ի՛նչպէս պատմեմ իմ տեսածները ու չֆարա-
նամ...

Տեսայ ես անոնք դեռ կ'աղօթէին եռչեալ Յիսուսին,
մինչ կը խաչուէին իրենք գլխիվար-
լսեցի, անոնք, իբրը պատասխան քուրք առաջար-
կին— «Աստուած ուրացէ՛ք այստեղ մնացէ՛ք» —
կ'աղաղակէին.
— «Մենք պատրաստ ենք երբ-ալ մեռնելու.
Բայց ո՛չ մեր Աստուածը ուրանալու...»

Ու գացին անոնք մերժելով իրենց Աստուածն ուրա-
նալ,
Երբ իրենց Աստուածն մոռցեր էր գիրենք, մոռցեր ու
եօթը անգամ ուրացեր...
Ու ես ֆալեցի արիւնի, մահի իրենց հետքերէն,
Քալեցի, ուրկէ այրի մայրութիւնը որք մանկու-
թիւնն իր ետեւ ձգած՝ գացեր էր անդարձ...
Գացեր ու նամբին երկայնքն մնացեր...
Արիւն ու մահ էր այդ նամբան անծայր...
Քաղաք կար, գիւղ կար, արիւն՝ ս, տուն չկար...
Աննանչ կ'ախփներ կային, մարդ չկար...
Հերարձակ էգեր կային, կին չկար...
Փլատակներու ամէն մէկ դուռին նստած մուրացկան
մը կար երեք, հինգ, եօթը տարեկան...
Որ շուներու հետ ռսկոր կը բաժնէր,
Որ լակտոներու, իրըր կաթընկեր, մայր շունի փո-
րին վրայ կը պառկէր,
Ու մերկ մարմինին լակոտ մը սեղմած, ֆանդած
անկիւն մը, գիշերն կ'անցընէր...
Ո՛հ, ամէն դուռի, ամէն սեմի վրայ...
Հայաստանն ամբողջ, հիւսիսէն հարաւ ու արեւել-
էն արեւմուտք անվերջ...
Չորձերն ֆիւրտ էին. լեզուները՝ թուրք... տառա-
պանքը՝ հայ...
Հայ մանկութիւնը որք ու մուրացկան, ցնցոտիով՝
ֆիւրտ ու լեզուով՝ թուրք...

Ամբողջ երկայնքն անծայր նամբայիս՝ մէկ կողմը
դիակ, մէկ կողմը արիւն,
Մէջտեղը մուրիկ որբութիւնը հայ...
Ո՛ւրկէ կը սկըսէր, ո՛ւր կը վերջանար (միթէ՞ վախ-
նան կար) այդ նամբան դրժոխք...
Ա՛խ, ես չեմ գիտեր... Եւ ո՛վ, ո՛վ գիտէ— Աստուած
չի գիտեր... Ալլահը գիտէ...

Ու երնէկ տըրի, երնէ՛կ, բիւր երնէ՛կ, ես մեռնող-
ներուն,
Անոնց, որ ինկան իրենց դուռերուն, սեմերուն առ-
ջեւ,
Ու թաղեցան խոր իրենց տուներուն փլատակին
տակ...
Որովհետեւ այն, ինչ որ կուրճալիք այս աչքերս
տեսան,
Եօթն անգամ մահ էր...
Երնէ՛կ անոնց իսկ, որ փլատակի մը սեմին վըրայ
որք են ու մուրիկ,
Անոնք գէթ բարի լակոտ մը ունին իրենց կաթըն-
կեր...
Որովհետեւ ես, նամբայիս վըրայ, որբութիւններու
որբութիւնն տեսայ...

* * *

Կին մը— ո՛չ, հայ մայր մը— կախեր էին ծառի մը
նիւղէն...

Մայր մը մերկանդամ, մէկ ոտէն կախած,
ինչպէս քերթուած ոչխար մը՝ կեռէն սպանդանո-
ցին...

Երկու ծիծերուն մէջ դառնոյն՝ կարմիր վիւ մըն էր
բացեր,

Ու սիրտին արիւնն, երկու գետի պէս,
Ուսերը ներկած ու ծոծրակն ի վեր մագերու ծովին
մէջ թափեր, լնկեր...

Բայց, է՛հ, հայ դիակ ես շատ եմ տեսեր,
Ես շատ եմ տեսեր հայ մայրութիւնը կուրծքէն դա-
ռայնուած ու ոտէն կախած...

Մանկիկ մը, հազիւ երեք տարեկան,
Թաթիկները վեր, հայեացքը սառած,
Կախուած մայրիկին դիակին տակը կանգնած էր ու-
ղիղ.

Մայրիկին արիւնն ճակատն էր ներկեր...

— Հայ Յիսուսն էր ան արիւնաշաղախ—

Աչուկներէն վար արցունքի գոյգ մը ցամքած առու-
նէր մանկունակ բերանը կը հոսէին...

Այնքան էր լացեր, արցունքն էր ցամքեր.

Այնքան ճչացեր, ձայնն էր սպառեր...

Ու ան կը կանգնէր, թաթիկները վեր,

Ազօթոզ արձան, բողբոջ կոթոզ,

Որ մէկ բան կ'ուզէ, կը խնդրէ, սակայն, իրեն
չի տրուիր.

Մէկ բան— մայրիկին գուլիսին հասնիլ...

Բայց իսլամական ճակատութիւնն չափեր ու մայ-
րիկն այնպէս էր կախեր,
Զափեր, որ կախուած մայրութեան բնաւ չհասնին
թաթերը որք մանկութեան

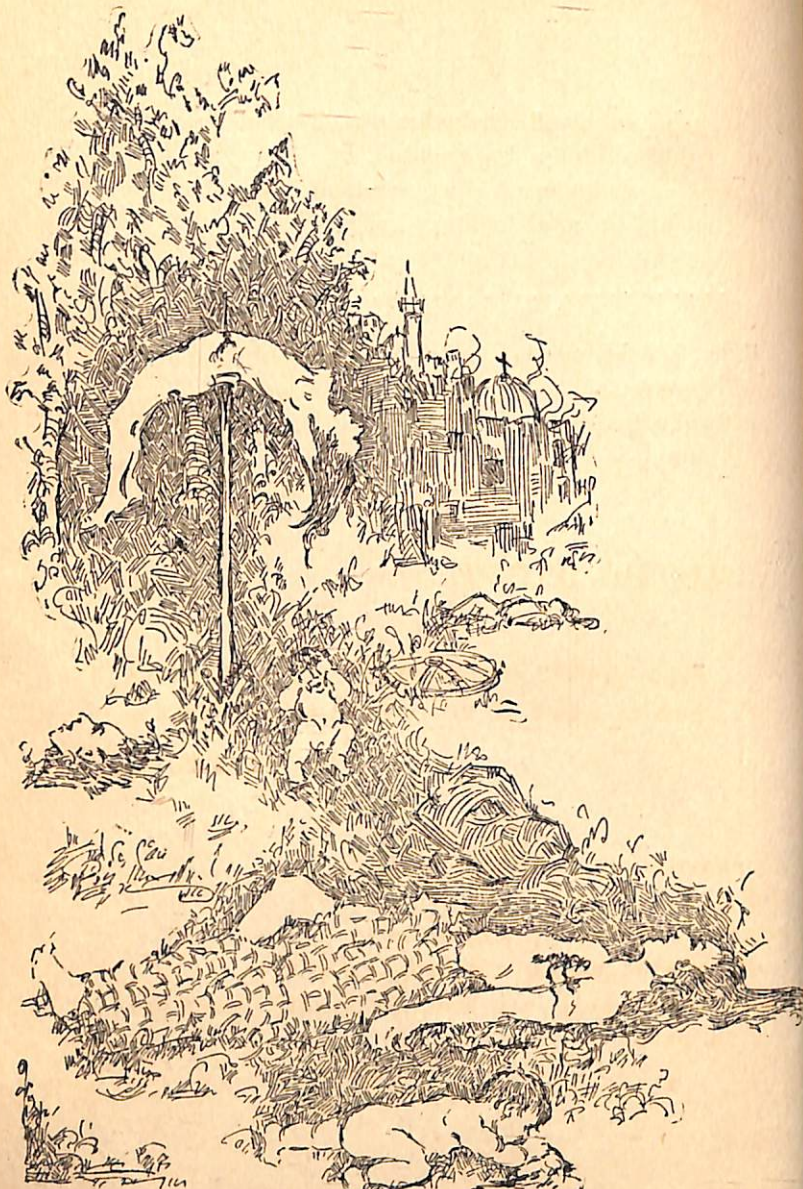
.....

Ա՛յո, ի՛նչքան տեսայ, տեսայ ու ի՛նչպէս ես չկու-
րացայ...

Ի՛նչպէս կուրեցի այդ ճամբան գեհեմն ու չբարա-
ցայ...

ՎԵՐՁԻՆ ԱՂՕԹՔ

«Երբ այսօր ցար ու արին կայ աշխարհում,
Գահ էլ պէտք չէ եւ ոչ Աստուած երկնում:»

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

Յիւզուքիւնքս քանի չէ սառեր,
Ո՛վ Տէր,
Խօսք ունիմ քեզի «ի խորոց սրտի»
— Վերքի անյատակ ո՛վկէան— ո՛վ Տէր,
Խօսք՝ ո՛չ երկիրդի, այլ խօսք ժպրհանքի, խօսք հուր
ու մուրի...

Խօսք իմ հայ սիրտէն,

— Կըտակը անոնց, որոնց մերկ պատկերն գանկիս
մէջ սառեր,

Սառ մերկութենէն արիւն կը թորի, Տէ՛ր, յաւեր-
ժօրէն...—

Կըտակը այն հայ որբերու որբին, որ ստինքագուրկ
մօրկան քովն ի վեր

Կտըրած ծիծիւն օրթունք է տըւեր... .

Տէ՛ր, կ'ըմբռնե՞ս դուն մանկութեան անգէտ, ան-
ձեւ այս բողոքը շանթալեգու... .

Խօսք ունիմ քեզի, Արդար Դատաւոր,

Կըտակը այն հայ մայրերու մայրին,

Որ պորտէն ցցած՝

Իր սառ, անպատան մերկութիւնն երկնիդ դէմ է
կոթողեր... .

Կըտակը այն հայ կոյսերու կոյսին,

Որի մերկութիւնն

Խարազանածին կապոյտ օձերու ցանցով պատանք-
ւած՝

Ալլահահաւատ աչքերու առջեւ,

Պարեց ու պարեց իբր վարձակ, ո՛վ Տէր... .

.....

Անոնց բոլորին արցունքով խեղդուած, արիւնով խե-
լառ,

Սիրտըս— հայի սիրտ— խօսք ունի քեզի, խօսք ու-
նի, ո՛վ Տէր,

Յիշողութիւնըս քանի չէ սառեր... .

Եթէ իբրաւ, Տէր, անսուտ է պատգամդ,
Որ դուն ինքնակէզ մացառէն տըւիր հրեղէն լեզուով,
Ու աղանակերպ խօսեցար մեզի դուն վերնատունէն,
Թէ ըստեղծեցիր մարդը պատկերիդ նըման ու տի-
պար,

Սնանկացեր է պատկերատիպըդ, Տէ՛ր, սնանկա-
ցեր... .

Որովհետեւ, Տէր, ես արիւնաներկ դանակը տեսայ
Ոնրագործ մարդին ձեռքին մէջ կարմիր.

Մարդասպան մարդին կրունկը տեսայ

Խողխողած մարդի բզբուած կուրծքին... .

Խօսէ՛, Տէր, դուն, որ որոտագոռ ձայն, հրեղէն լե-
զու ունիս յաւիտեան,

Ո՞րն այս մարդերէն պատկերիդ նըման ըստեղծե-
ցիր, Տէ՛ր,

Ո՞րն այս մարդերէն պատկերդ կը կրէ... .

Տէ՛ր, այս մարդերէն որոնցմո՞վ իմ ցեղըս խմորե-
ցիր... .

Բայց ես արդար եմ, ո՛վ Տէր, արդար եմ.

Թէեւ ծովերով արցունք ու արիւն

Ու տիեզերք մը ցաւ ու մահ շալկեր... .

Սնանկութիւնովն մարդապատկերիդ՝ ես քեզ չեմ
դատեր,

Ինչպէս կը պատժես դուն որդիները հայրերու մեղ-
քով... .

Պատկերդ մարդին մէջ սնանկացեր է,

Ու ես քեզի, Տէր, քեզի խօսք ունիմ.

Խօսքն արիւնաներկ ցեղիս հոգեվար,
Որ դարեր անվերջ ահեղ դատաստանդ ազօթֆով
տարաւ .

Գատաստանդ ահեղ, Արդար Գատաւոր,
Որի դէմ այսօր՝ սրահար ծիծէն, ա՛յս, արիւն ծծող
Հայ անգէտ որբուկը բողոքներուն արդարագոյնը
կը պօռայ ահեղ . .

— Մինչեւ ո՛ւր, ո՛վ Տէր, մինչեւ ո՛ւր ահեղ այս
դատաստանդը,

Ո՛ւր անհա բարձունքն այս Գողգոթային,
Ո՛ւր, ո՛վ Տէր, ցեղիս Գողգոթան բնա՞ւ կայան մը
չունի . . .

Միածին Որդիդ մէկ անգամ միայն խաչւեցաւ, ո՛վ
Տէր,

Ու Աստուծ դարձաւ, գոգըդ հանգչեցաւ .

Իմ ցեղս եօթն անգամ եօթը խաչւեցաւ

հաչեալին համար,

Ու հաչեալն անոր չծպտեցաւ դեռ . . .

Ո՛վ Տէր, հաչեա՞լն ալ հաչեալին ցաւը արդեօք
չի գիտեր . . .

Արդար Գատաւոր, դատաստանդ ահեղ հինգեր է
այլեւս

Հայ դատեալներուդ համար դարեւոր . . .

Խաչելութիւնը ցեղիս՝ դատախագ ըրաւ զիս Գեղ
դէմ,

Դուն շա՛տ դատեցիր . . .

Խօսէ՛, տեսա՞ր Դուն,

Երբ հայրս ծնկաչոք ու բազկատարած Գեղի կ'ազօ-
թէր,

Ու ազօթին մէջ զինք խողխողեցին .

Ազօթքը, ո՛վ Տէր, Գեղի էր ուղղւած, շուրթին
ստտեցաւ . . .

Գե՛ղ էր ուղղւած, ինչպէ՞ս ազօթֆիդ իսկ սէր չե-
ղար Դուն . . .

Ո՞ւր էիր, ո՛վ Տէր,

Երբ ինչոս կուտութեան տաք արցունքներով Գեղի
կ'աղերսէր,

Ու ազօթքը կէս, ա՛յս, ազօթքը կէս, Աստուծ կու-
սածին,

Իր կուտութիւնը սքապղծեցին . . .

Ըսէ՛, ո՞ւր էիր,

Երբ ծեր մայրս ամէն օր քառասուն ծունկ ազօթֆ
կ'ընէր Գեղ,

Ու ազօթֆն շուրթին՝ աշխարհէ աշխարհ զինք մտրա-
կեցին . . .

Իմ ցեղս, ո՛վ Տէր, երկիրը մոռցաւ, երկինքը յի-
ւեց,

Մարդերն ուրացաւ, Գեղ միայն պաշտեց . . .

Մոռցե՞ր ես, ո՛վ Տէր,

Արդար Գատաւոր, ա՞յս է տրիսուրդ ազօթոդ ցե-
ղիս . . .

Եթէ դատաստանըդ այս է, ո՛վ Տէր,
Ու Մարդն պատկերիդ պէս ես ստեղծեմ,
Սնանկացեր է մարդկութիւնըդ հին,
Ու սնանկութեան ցոլքը ալեփառ ֆակտիդ է գամ-
ւեր...

Եթէ բու՛ն ձեռքդ աղօթող ցեղիս նակատին՝ միայն
«Մահ» է գրեմ, Տէ՛ր,
Ես ցան իմ ցեղին, բողոքն՝ դարաւոր իր աղօթֆնե-
րուն,

Կը մերժեմ այլեւս Քեզի աղօթել...

Մահը մահ է, Տէ՛ր,

Քոյորն աղօթքով մեռան, անաղօթք կ'ուզեմ մեռնիլ
ես...

Խուրձ խուրձ շանթերուդ ահա իմ նակատս,
Ձա՛րկ, եթէ կ'ուզես, զա՛րկ, եթէ կրնաս,
Դո՛ւն որ հայ նակտին զարնելու վարժ ես,
Հայ նակատ մըն ալ ահա իմ նակատս, որ քեզ կը
ծաղրէ,

Ձա՛րկ, եթէ կ'ուզես,

Ի՛նչ հոգս, զարնուած եմ արդէն սիրտէս...

Ձա՛րկ, զա՛րկ, եթէ կաս,

Յեզս է զարնուէր, ի՛նչ եմ ես այլեւս.

Հարւածդ աւելի ծանրը չկրնար ըլլալ քան այն որ
ցեղըս հարածեց.

Ձա՛րկ, ահա՛ նակատս,

Քայց գիտցիր, ո՛վ Տէր,

Վիրաւոր սիրտըս չպիտի ընկնես,

Ու իմ դիակիս չպիտի կրնաս աղօթել տալ Քեզ...

ԽԼԵԱԿՆԵՐԸ

Հայրիկը գիշեր մը տարեր էին,
Տարեր ու ա՛լ ետ չէին դարձուցեր...
Ու գիւղին բոլոր հայրիկներուն պէս
Իրենց հայրիկն ալ գացեր, չէր դարձեր...
Ու գիւղին բոլոր մայրիկներն այրի՝
Քոյրեր, եղբայրներ որք էին մնացեր...

Մեւ փոքորիկը դեռ չէր յագեցեր.
Կարգը կիներուն, աղջիկներուն ու մանուկներուն
էր այս գիւղին անտէր,
Ու բռներ էին անոնք ալ անծայր, անկայան նամբան
Քոյրիկ ոտները փարերն ծծծելով,

Կրտոր մը հացի ու պուտ մը ջուրի կարօտ ֆաշելով,
Անտէր քափօրը ֆալեր էր, ֆալեր
Յերեկ ու գիշեր...

Առջեւնին անծայր, անկայան նամբան,
Ետեւնին քափօրն սեւ ագռաւներու...

Ու անտէր քափօրն ֆալեր էր, ֆալեր,
Ու դեռ կը ֆալեր...

Անտէր էր քափօրն, անծայր էր նամբան.

Ո՛հ աստղ մ'առաջնորդ, ո՛հ շուք մը կայան.

Ու ինքնաշարկ հայ քափօրն հիւծեր, հիւծեր ու
մաշեր,

Կմախք էր դարձեր...

Շատերն բրդուն մը հացի կարօտէն,

Շատերը պուտ մը ջուրի պապակէն

Կէս նամբան էին մնացեր, մեռեր...

Շատ մայրերու պէս իրենց մայրիկն ալ

Կէս նամբան ինկեր ու ա՛լ չէր կանգներ...

Ու իրենք կախած քոյրիկին փէշէն

Քալեր էին դեռ...

Հայրիկը գիշեր մը տարեր էին,

Ա՛լ չէին բերեր.

Մայրիկը ինկեր էր կէս նամբային,

Ու ա՛լ չէր կանգներ.

Քոյրիկն էր միայն իրենց մնացեր,

Քոյրիկը միայն...

Ու ահա անուշ քոյրիկն ալ, իրենց միակ մխիթար,

Թուրքը կը տանէր...

Ու սեւ քափօրէն հայ գիւղին՝ ահա

Ջոյգ մը մանուկ էր միայն մնացեր,

Հայ գիւղին յետին զոյգ մը խլեակներ,

— Ջոյգ մը ուրական,

Որոնցմէ անգուք մահն էր սարսափեր—

Եկեր ու հասեր էին սահմաններն

Աննեղ ու անջուր շէկ աւագութիւն...

Առջեւնին՝ հրաշունչ աւազի ովկէան,

Ետեւնին սեւ ամպը ագռաւներու...

Ջոյգ մը հայ տըղայ, դեռ տաս տարեկան,

Այս նամբան ի՛նչպէս էին կտրրեր,

Ու չէին մեռեր...

Հայրիկը գիշեր մը տարեր էին,

Ա՛լ չէին բերեր.

Մայրիկը ինկեր էր կէս նամբային,

Ու ա՛լ չէր կանգներ.

Քոյրիկն էր միայն իրենց մնացեր,

Ան ալ քուրքն տարաւ... Ո՞ւր—Չէին գիտեր...

Ու փարած իրար,

Անոնց հոգիին մէջ հայ մանկութիւնն,

Անտէր որբութիւնն լացին հեկեկուն...

— Մայրիկըս կ'ուզեմ... քոյրիկըս կ'ուզեմ...

Գրկեցին իրար.

Իրենք հայր էին, իրենք մայր էին, քոյր էին այլեւս

Գրկեցին իրար.

— Անուշիկս, մի՛ լար,
Ա՛լ մայրիկ չկայ,
Ա՛լ հոյրիկ չկայ...
Անուշիկս, մի՛ լար...
Ու ինքը կուլար...

ՀԱԶԱՐԷՆ ՄԷԿԸ

. . . Ու եղբ մը անհա,
Որ Հատիսէի խորքերէն կուգայ .
Ողբ մը— սեւ անէծք երկնի ու երկրի անգուրք երե-
սին,
Կըտակ մը կարմիր ու յաւերժական վահագնի գար-
մին,
Ու տապանագիր մը անապատի շէկ աւազներու
շահատին գրած գալիք դարերու համար անվախ-
ֆան . . .
— «Հոս, աւազներու տակ քաղած է հայ եղերա-
մայր մը,

(Մէկն հագարներէն, մէկն հայ մայրերէն)
Որի աղջիկին պատիւը գոյգ մը գուլպայ էր արժեր.
Ան ամէն կուքի պուտ մը լոյս տըւաւ,
Կուրցաւ ու մեռաւ
Ժանդարմի գուլպան— գինը հայ կոյսի խաչւած
պատիւին—
Դեռ չլրացաւ...»

Ու պիտի հնչէ, դարերու մէջէն,
Ոգրը հայ մայրին
Ու պիտի հնչէ դարերու համար
Կտակն հայ մայրին,
Ու ծանրութիւնը անվերջ դարերուն պիտի սասա-
նի...

* * *

«Հայ մայր մըն եմ ես, չըլլայի բարով,
Մէկն հագարներէն...
Աստըծու սիրուն, Ալլահի սիրուն, ըսէ՛ք, ըսէ՛ք
ինձ,
Գիշերը եկա՞ւ...
Ա՛խ, իմ աչքերուս սեւ ջուր է իջեր, խաւարն է
նստեր,
Ու ես չեմ գիտեր
Եկա՞ծ է գիշեր...
Բայց ես տակաւին չեմ լրացուցեր
Այն գուլպան անծայր, որ գինն է պատուին Արմենու-
հիիս.

Ամէն մէկ կուքի պուտ մը լոյս տըւեր,
Տըւեր կը հիւսեմ.
Աչքիս լոյսն հատաւ դեռ քոսն չեմ եկեր.
Մատուցն եմ ես դեռ.
Աստըծու սիրուն, Ալլահի սիրուն, ըսէ՛ք, ըսէ՛ք
ինձ,
Գիշերը եկա՞ւ...
Աստըծու սիրուն, Ալլահի սիրուն,
Ըսէ՛ք քէ արեւն դեռ նոր է ծագեր...

Երնէ՛կ, բիւր երնէ՛կ, անոնց որ մեռան
Անապատներու աւազներուն մէջ.
Երնէ՛կ, բիւր երնէ՛կ, անոնց որ կըտոր-կըտոր
փերեցան
Ցից ժայռերէն վար՝ անդունդներու խորն.
Երնէ՛կ, բիւր երնէ՛կ, անոնց որ գացին
Դիրկն ալիքներուն կարմիր գետերուն.
— Գետն անոնց դագաղ, ծովը՝ գերեզման—
Երնէ՛կ, բիւր երնէ՛կ բոլոր անդագաղ ու անգերեզ-
ման
Մեռնողներուն, որ գէք մահին բարի հանգիստը
տեսան...
Այս սեւ աշխարհին,
Այս սեւ օրերուն,
Մահն բաղձալի է, մահը ֆաղցրագոյն...
Երնէ՛կ, բիւր երնէ՛կ,
Ձեր անգերեզման մահին բարեգուր,

Ու ձեր դագաղին, ձեր գերեզմանին...

Հայ մայր մըն եմ ես
— Մէկն հագարներէն—

Ես մահէն փախայ
Քարէ քար ինկայ, անապատն ինկայ,
Արմենուհիիս պատիւին համար...
Իր գեղեցկութեան մեղքը ծածկեցի
Ցնխով, արիւնով...

Ու հայ մայր մը վատ
Ես մահէն փախայ, անապատն ինկայ,
Հիմա մահ կ'ուզեմ, մահը սոսկումով փախեր է
իմէ...

Ու ամէն գիշեր, քանի ժանդարմին գուլպան չեմ
հիւսեր,
Մունկս բարձ պէտք է տամ Արմենուհիիս պագաւեր
նակտին,
Անոր մերկութիւնն ալ թուրք ժանդարմին...

Ա՛րմենուհիս,
Տանհինգ տարեկան իմ Արմենուհիս,
Արեւ չտեսած իմ Արմենուհիս,
Կաթով ու մեղրով մեծցած քանկազին իմ Արմենու-
հիս...

Մարմինըդ գոյգ մը գուլպայ է արժեր
Ու ես քու մայրըդ, բոլոր մայրերուն ամենէն տկար,
Ու ամենէն վատ,

Այդ գինը անգամ, ա՛խ, չեմ կրնար տալ...
Գիշերն է իջեր կուրնալիք աչքիս,
Իմ Արմենուհիս,
Ժանդարմին գուլպան դեռ չեմ լրացեր...
Արարիչ Աստուած,
Դուն լոյս շատ ունիս, լոյս տուր աչքերուս,
Դուն ցաւը տըւիր, լոյս ալ տուր աչքիս.
Լոյս տուր, որ թափեմ պատիւին համար Արմենու-
հիիս...

Ողորմած Աստուած,
Դըքա՛, ողորմէ՛ր Արմենուհիիս...
Դուն արեւն ունիս, յաւիտենական գիշերը սակայն
Տըւիր աչքերուս...
Ես մեղաւոր եմ, ձայնըս չես լսեր,
Ողորմած Աստուած, գունէ ցաւը տես Արմենուհիիս,
Դըքա՛, ողորմէ՛ր
Գիշերէն առաջ մահին խաւարն տուր.
Ժանդարմի գուլպան դեռ չէ լմցեր...
Ա՛խ, չի լմնար...
Արեւիդ լոյսը քեզի թող ըլլայ,
Ո՛րվ Աստուած, եթէ դուն պատիւ ունիս,
Գիշերէն առաջ
Մահիդ խաւարն տուր Արմենուհիիս...»

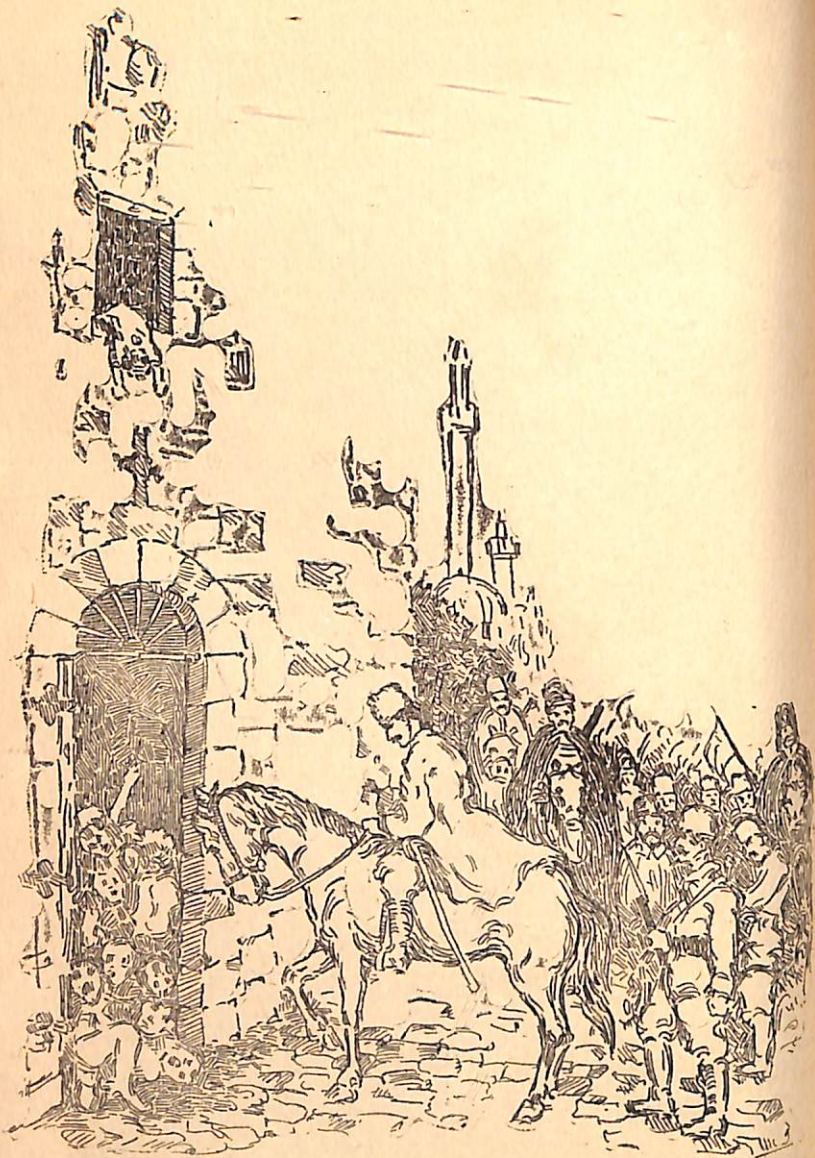
Արարիչ Աստուածն շատունց էր խուլցեր...
... Ու կարմիր կրտակը վրիժագիր
Շէկ աւագներու խորերէն՝ գալիք դարերուն կ'ըսէ,

Նոր դատաստանի իբր անսուտ վըկայ .—
«Հոս, աւագներուն տակ թաղւած է հայ եղբրամայր
մը,

(Մէկն հագարներէն, մէկն հայ մայրերէն)
Որի աղջիկին պատիւը գոյգ մը գուլպայ էր արժեր .
Ան ամէն կուրթի պուտ մը լոյս տըւաւ
կուրցաւ ու մեռաւ

Ժանդարմի գուլպան — գինը հայ կոյսի խաչւած
պատիւին—
Դեռ չըրացաւ . . .»

ԲԱՂԷՇԻ ԳՐԱԽՈՒՄԸ

Անհայր ու անմայր որբերու բափօրն եփրատն էր
լեցւեր .

Անեղբայր փոյրեր, անփեսայ հարսեր,
Հայ պատիւն գրկած՝ ժայռերը բառած,
Վրիժներու խորքերը չափեր էին,
Ու կարաւանը խելառ, դիւահար անայր կիներուն՝
Տէր-Զօրի հրալք աւազէ ծովին մէջն էր խեղդուեր . . .
Ու մեռնողներուն սեւ անէծքն վերջին
Մարմին էր աւեր, փոքորիկ դարձեր
Կովկասէն դէպի հայ աւերակներն թռչէր, կը սու-
րար

Լայով-ուղբայով, անէծք շանթելով...

Տանջամահներու սեր անէծքին բոց փոքորիկն էր
ան...

Ինչե՛ր էր տեսեր, արհաւիրքի ի՛նչ աշխարհներ
անցեր,

Տեսեր ու անցեր, ու կանգ չէր առեր...

Բայց մեռելներու կանչ մը սրբազան
իրեն կը ֆաւեր այդ փոքորիկը սեր,
Որ կանգ էր առեր ուխտավայր ժամի մը դուռին
առջեւ...

Չէ՛, ան այլեւըս եկեղեցի չէր...

Դուռի նակատին խաչն ու հաչեալը էին փերեր,
Ու փախեր էին Աստուծ ու սուրբեր...

Դիակներու դէզն խանձած, կիսայրեաց

Մինչեւ կամարները հասեր էին,

Ու կը պատմէին քէ ռհիրն անլուր

Գերմանին-քուրքին գանկին մէջ ինչ սեր հնարք էր
ձգներ...

Ու բազէներու ամպը շանթալի անգամ մը նորէն

Հայ անխնայներէն սուրբ փոքորիկով լուռ հաղորդ-
ւեցաւ...

* * *

Թուրք գիւղերի մը գիրկը մահալի

Գիւղերէն ալ սեր՝ տանջանքն հոգեհան իջեր էր գլխին

աւեր Բաղէին,

— Երկինգէն շանթած, երկիրէն գարնած,

Աստուծէ մոռցած, մարդէ ուրացած

Յեղիս անապատ, մոխիր քաղաքին—

Ու երկրի լռյսէն, երկինգի լռյսէն աւելի պայծառ,
աւելի արդար

Սուրբ խաւարովը Հայկեան վրէժին՝

Հայ բազէներու ամպն փոքորկահար,

Ամէն ֆայլի հետ դիակ մը համբած,

Ու առաջնորդած կարմիր արիւնովը հայ աշխար-
հին,

Եկած էր անքարք, աչք-աչքի նայիլ ռհիրի նակ-
տին...

Նոյն կորիւններու մրրիկն անգուսպ, առասպելա-
գօր,

— Գլուխն՝ Անդրանիկ—

Ամէն մէկ կուրծք եօք դանակով զինած...

Դանակ մը, որի պողպատին վըրայ՝ մահին դէմ
անփակ

Հայ նահապետի արիւնոտ հայեացքն էր ժանգո-
տեր,

Դանակ մը երկսայր ,որի երախէն

Անկար մամիկի անէծքն էր կաքեր,

Դանակ մը ժանգոտ, որի սեր շեղբին՝

Արգանդը պեղած հայ նոր հարսը իր տանջանքն էր
գամեր,

Դանակ մը անմեխ, որ քուրք դալին դէմ

կոնակէն գարնած, շուններու ներուած հայ տղա-

Մարդի վըրէժն կը շանքէր,
Դանակ մը փողփող, որի պողպատին հայ կոյսի
պղծած պատին էր սառեր,
Դանակ մըն ալ սուրբ, որի ցակատին՝
Հայ ծարաւահար սրբին վերջին հեւքն լացեր՝ ող-
բագին,
Ու դանակ մը կեռ, կեռ ու բոցեղէն,
Որ մոխիրներուն Հայկեան աշխարհին՝ իր սրբագան
ուխտն էր ցառագայթեր...
Ամէն մէկ կուրծքէ եօթ դաւոյն առկախ, եօթ ժան-
գոտ դաւոյն,
Որոնք կը քամեն արիւնը կարմիր, հոգին կը հանեն,
Ու արիւնին տեղ, ու հոգիին տեղ սեւ քոյն կը հե-
ղուն...

Նոյն բազէներու փոքորիկն անսանձ,
Օ՛ր քափառական հողմեր դիւահար,
Որ հալածանքը ցաներ ու ցաներ էր չորս ծագերուն,
Ու մահի կանչը սիրելիներուն
կանչեր, ուրագան, մրրիկ դարձուցեր...
Նոյն բազէներու փոքորիկն անսանձ,
Գլուխն Անդրանիկ,
Որի քեւերը Յուդայի ժանգոտ մկրատն էր կտրեր
Այրող-մրրկող Մուշի սարերուն, Մուշի լանջերուն
կանչերուն առջեւ...
Նոյն փոքորիկը հայ բազէներու,
Որ երէկ անբառ երդում էր ըրեր

Պաշտօնած սուրբերէ՛ դատարկ ժամերուն,
Ու նոր սուրբերու — հայ մեռելներու — բուրգերուն
առջեւ,
Ու եկած ահա կանգնած էր իբրբ ժայռ սաստածար-
եալ,
Կոնակը դաւին, կուրծքը դանակին...

Թուրք գիւղերի մը խաւարն էր գրկեր գլուխն Բա-
ղէշին,
Ու սուրբ խաւարը հայ հոգիներու, ցակատ ցակա-
տի,
Կանգնած էր սարին...
Հոն սարի գլխին, երէկի անմոռ սուրբ Երդմնարա-
նէն՝
Բուրգն մեռելներու
Արիւնաւառայլ պատուհաններէն անքարք կը նայէր
Ամէն հայ քաջի կարմիր աչքերուն...
Հո՛ն կանգնած էր ան, հո՛ն սարի գլխին,
Հի՛ն հի՛ն դարերու ծանրը բեռին տակ քամակն
կամարած,
Ուրկէ փախեր են սուրբերն ու Աստուած.
Հո՛ն կանգնած էր ան,
Իբր հրեղէն սիւն, իբր վրէժի սիւն,
Հո՛ն, Դամբարանը բիւր-բիւր դիերու,
Ու Երդմնարանը հայ բազէներու...

* * *

Անգամ մը նորէն հայ բազէներու մրրկին ֆակասն
Դարձաւ մխացող եկեղեցիին...

Ու բազէներու ահեղ փոթորկին Մայր բազէն դի-
ցազն

— Անդրանիկն— ճչաց,

Հայ տառապանքի ամպրոպէն խածած շանք մը
վրէժի.

— «Իմ ջան բազէներ, իմ արծւաձագեր,

Ահա՛ Բաղէշը...

Ահա՛ Երդմնարանն ...

Այն եկեղեցին տապանաբարը ըրէ՛ք ձեր խիղճին...»

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

1— ՇԱՆԹԵՐ (սպառած)	15 u.
2— ԱՄՊԵՐ (սպառած)	25 u.
3— ՕՐԷՆՔԻ ԵՒ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ԶՈՂՆԵՐԷՆ	15 u.
4— ՔԱՒՈՒԹԵԱՆ ԵՐԳԵՐ	10 u.
5— ԱՇԽԱՐՀԻ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ- ՆԵՐԸ (քրգմ.)	25 u.
6— ՄԱՐԴԸ (սպառած)	25 u.
7— ՍԷՐԻ ԵՒ ԱՏԵԼՈՒԹԵԱՆ ԵՐԳԵՐ	\$1.00
8— ԿԱՐԳԱԻՈՐ ՀԱՅՐԵՐ (սպառած)	25 u.
9— ՎՐԷՃԻ ԱԻԵՏԱՐԱՆ (Ա. գիրք)	25 u.
10— ԱՍԼԱՆ ԲԵԳ	35 u.
11— ՎՐԷՃԻ ԱԻԵՏԱՐԱՆ (Բ. գիրք)	35 u.

45612